

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет

ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

О. М. Богдан

МИТНЕ ДІЛОВОДСТВО

Дозвільні документи

Навчально-методичний посібник

Харків – 2021

УДК 651.4./9:339.543(075.8)

Б 73

Рекомендовано до друку вченою радою
факультету міжнародних комунікацій та підготовки іноземних громадян
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»
(протокол № 6 від 19. 01. 2021)

Богдан, О. М.

Б 73 Митне діловодство. Дозвільні документи: навчально-методичний посібник / О. М. Богдан. – Харків : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2021. – 15 с.

У посібнику розглянуто особливості функціонування й укладання дозвільних документів, що використовуються в діяльності митних органів України. Приділено увагу як технічним аспектам укладання такого типу документів, так і вітчизняній та міжнародній законодавчій базам, що регулюють питання міжнародних економічних відносин.

Посібник призначений для студентів денної та заочної форми навчання напряму підготовки «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Бібліогр.: 13 назв

Рецензент: канд. філол. наук, доцент Гавриш І. П.

ЗМІСТ

1. Дозвіл чи висновок Державної служби експортного контролю України	4
2. Ліцензія на імпорт	5
3. Ліцензія на ввезення/вивезення валюти	7
4. Ліцензія на вивезення цінних паперів	9
5. Карантинний дозвіл	11
6. Карантинний сертифікат	12
7. Міжнародний ветеринарний сертифікат	12
8. Міжнародний імпортний сертифікат	13
9. Фітосанітарний сертифікат	14
10.Список рекомендованої літератури	15

Дозвіл чи висновок Державної служби експортного контролю України

Це документ установленого зразка, що є підставою для прийняття митного оформлення товару. Міжнародні передачі товарів, що контролюються, здійснюються виключно на підставі дозволів та висновків Державної служби експортного контролю. Дозвіл та висновок на право здійснення міжнародних передач товарів, що контролюються, може бути відкритим, генеральним чи разовим.

Відкритий дозвіл або висновок на право здійснення міжнародних передач товарів може надаватися суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності в разі, коли передбачається неодноразове здійснення цих передач товарів різним кінцевим споживачам конкретної держави призначення за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), що укладаються протягом строку дії такого дозволу або висновку в рамках відповідних міжнародних договорів, або в разі здійснення таких передач до держав, які є учасниками міжнародних режимів експортного контролю, і тих, щодо яких за міжнародними зобов'язаннями України не існує обмежень на здійснення міжнародних передач товарів. Такий дозвіл або висновок є дійсним протягом установленого строку, але не більше ніж три роки.

Відкритий дозвіл або висновок на право здійснення міжнародних передач товарів до держав, не зазначених у абзаці другому цього пункту, може надаватися суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням рішення Комітету з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю при Президентові України.

Генеральний дозвіл або висновок може надаватися суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності, якщо передбачається неодноразове здійснення міжнародних передач товарів конкретному кінцевому споживачу за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), що укладаються протягом дії дозволу або висновку, і є дійсним протягом установленого строку, але не більше ніж три роки.

Разовий дозвіл або висновок може надаватися суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності в разі, коли передбачається одноразове здійснення міжнародної передачі товарів конкретному кінцевому споживачу конкретної держави призначення за укладеним зовнішньоекономічним договором (контрактом), і є дійсним протягом установленого строку, але не більше ніж один рік.

Цей строк може бути продовжено Державною службою експортного контролю України на підставі обґрунтованого звернення суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, але не більше ніж на строк дії зовнішньоекономічного договору (контракту).

Ліцензія на імпорт

Імпорт товарів – це купівля (незалежно від форми оплати) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням (або без ввезення) цих товарів на територію України.

Ліцензія на імпорт необхідна тим суб'єктам господарювання, які хочуть здійснювати імпорт товарів, які містяться в щорічному переліку товарів, імпорт яких підлягає ліцензуванню.

Ліцензія видається вповноваженому представникові суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності за умови подання до Мінекономрозвитку або уповноважених структурних підрозділів обласних та Київської міської державних адміністрацій довіреності чи копії довіреності, засвідченої в установленому законодавством порядку, на її одержання та пред'явлення документа, що посвідчує особу.

Строк надання послуги.

У разі запровадження режиму автоматичного ліцензування строк видачі ліцензії не повинен перевищувати 10 робочих днів від дати одержання заявки та інших необхідних документів, що відповідають установленим вимогам.

У разі запровадження режиму неавтоматичного ліцензування строк розгляду заявок не повинен перевищувати 30 днів від дати їх одержання, якщо заявки розглядаються в порядку їх надходження, та більше 60 днів від дати закінчення оголошеного строку приймання заявок, якщо всі вони розглядаються одночасно

Рішення про відмову у видачі ліцензії суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності може бути прийняте в разі:

- подання документів, зазначених у пункті 2 Положення про порядок ліцензування імпорту товарів, з порушенням вимог щодо комплектності;
- невідповідності поданих документів законодавству України;
- вичерпання встановленої квоти на відповідні товари (у разі застосування процедури розгляду заявок у порядку їх надходження);

– застосування до суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності або до його іноземного контрагента спеціальної санкції у вигляді тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності згідно із статтею 37 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність";

– дій суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, що призводять до порушення взятих Україною міжнародних зобов'язань;

– порушення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його іноземним контрагентом законодавства України у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Необхідні документи для отримання ліцензії:

– лист-звернення щодо оформлення ліцензії з гарантією сплати державного збору за її видачу;

– заявка на одержання ліцензії на імпорт;

– копія зовнішньоекономічного договору (контракту), з усіма додатками та специфікаціями або іншого документа, який є підставою для ввезення товару на митну територію України, засвідчені підписом та печаткою суб'єкта господарювання;

– оригінал погодження відповідного уповноваженого органу виконавчої влади (у випадках, визначених Кабінетом Міністрів України);

– інші документи за бажанням заявника;

У заявці на одержання ліцензії зазначаються такі дані:

– повне найменування суб'єкта ЗЕД;

– прізвище та ім'я його керівника;

– найменування та код товару (товарів) згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) (2371а-14, 2371б-14, 2371в-14, 2371г-14);

– найменування виробника, споживача товару (товарів);

– код та назва держави (держав) походження й призначення – у разі експорту;

– код та назва держави (держав) походження й відправлення – у разі імпорту;

– строк дії ліцензії, кількість та вартість товару (товарів);

– код і назва митниці;

– повні найменування та адреси продавця й покупця;

– вид угоди;

– валюта платежу;

- основна та додаткова одиниці виміру товару (товарів);
- погодження з органами виконавчої влади (у разі необхідності);
- підстава для запиту ліцензії;
- особливі мови ліцензії.

При поданні заявки можуть вимагатися документи та інформація, які вважаються необхідними для підтвердження даних, зазначених у заявці та зовнішньоекономічному договорі (контракті).

Заявка не може бути відхилена в разі допущення незначних помилок у документах, які подаються для одержання ліцензії, якщо вони не змінюють основних даних, що містяться в заявці. Основними вважаються дані, передбачені умовами зовнішньоекономічного договору (контракту).

Ліцензія на ввезення/вивезення валюти

До валютних цінностей належать: валюта України, іноземна валюта, платіжні документи та цінні папери та банківські метали.

Валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу. Іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу;

Особа, яка переміщує через митний кордон України платіжну картку, не зобов'язана письмово її декларувати, оскільки здійснення контролю за обігом валюти, що зберігається на банківському рахунку цієї особи, не належить до державної митної справи. Готівкова валюта, що пересилається громадянами в міжнародних поштових відправленнях з оголошеною цінністю, декларується шляхом подання до органу доходів і зборів митної декларації CN 23, використання якої є обов'язковим під час пересилання посилок, міжнародних згрупованих поштових відправлень з позначкою «Консигнація» і відправлень «EMS» та є можливим у разі пересилання відправлень з оголошеною цінністю, а в міжнародних експрес-відправленнях з оголошеною цінністю – на підставі товаросупровідних документів (частина перша ст. 236 Митного кодексу, п. 6 Положення № 450).

Відповідно до законодавства України з питань митної справи валютні цінності є товаром, який при переміщенні через митний кордон України не підлягає оподаткуванню.

Готівка – це готівкова валюта України і готівкова іноземна валюта у вигляді банкнот і монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної держави, банкноти та монети, вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу (крім монет, що належать до банківських металів), і дорожні чеки.

Фізична особа незалежно від віку має право вивозити за межі України й ввозити в Україну готівку.

Згідно з нормами фізична особа (резидент і нерезидент) має право ввозити в Україну та вивозити за межі України готівку в сумі, що не перевищує в еквіваленті 10 000 євро, без письмового декларування, а в сумі, що перевищує в еквіваленті 10 000 євро, – за умови письмового декларування органу доходів і зборів у повному обсязі.

При цьому положення законодавства України з питань державної митної справи передбачають здійснення декларування товарів, які не підлягають обов'язковому письмовому декларуванню (зокрема, готівка в сумі, що не перевищує 10 000 євро), у письмовій формі за бажанням власника або на вимогу посадової особи органу доходів і зборів.

Митна декларація є підставою для вивезення (ввезення) зазначеної у ній готівки і банківських металів і здійснення операцій за дорученням резидента або нерезидента протягом одного року з часу оформлення декларації.

Фізична особа-нерезидент має право вносити кошти на рахунки в уповноважених банках або виконувати інші операції в банках України на підставі митної декларації у випадках, передбачених законодавством України.

Фізична особа-резидент має право ввозити в Україну та вивозити за межі України готівку в сумі, яка перевищує в еквіваленті 10 000 євро, за наявності документів, які підтверджують зняття готівки з рахунків у банках (фінансових установах), виключно на ту суму, що перевищує в еквіваленті 10 000 євро. Строк дії таких документів – 30 календарних днів починаючи з дня видачі.

Чеки банкоматів та платіжних терміналів не є документами, що підтверджують зняття готівки з рахунків банків, оскільки не містять інформації про особу.

У разі, якщо особа вивозить дорожні чеки в сумі, що перевищує еквівалент 10 000 євро, відповідно до роз'яснень Нацбанку України документами, на підставі яких здійснюється переміщення чеків на суму більше ніж 10 000 євро, є документи про зняття готівки з рахунку клієнта, за яку здійснено купівлю дорожніх чеків.

Документи, що є підставою для переміщення готівки через митний кордон України (касовий документ, довідка банку, митна декларація), можуть використовуватися для митного контролю та митного оформлення тільки один раз. Можливості переміщення частинами готівки, суму якої зазначено в цих документах, Інструкцією № 148 не передбачено.

Фізичним особам дозволяється пересилати в Україну та за її межі готівку в сумі, що не перевищує в еквіваленті 300 євро, у міжнародних поштових відправленнях та міжнародних експрес-відправленнях з оголошеною цінністю.

Ліцензія на вивезення цінних паперів

Цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з проспектом їх емісії (за емісійними цінними паперами), а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам (частина перша ст. 3 Закону № 3480).

В Україні в цивільному обігу можуть бути такі групи цінних паперів:

– пайові цінні папери – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів фондів операцій з нерухомістю), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів фондів операцій з нерухомістю) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів фондів операцій з нерухомістю).

До пайових цінних паперів належать такі:

1. Акції.
2. Інвестиційні сертифікати.

3. Сертифікати фондів операцій з нерухомістю.

4. Боргові цінні папери – цінні папери, що посвідчують відносини позики й передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів належать облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі.

5. Іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні.

6. Приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

7. Похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

8. Товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у цих документах (частина п'ята ст. 3 Закону № 3480).

Відповідно до глави 2 Положення № 469 фізична особа має право вивозити (пересилати) за межі України цінні папери на умовах письмового декларування та за наявності індивідуальної ліцензії Нацбанку України на вивезення (пересилання) за межі України цінних паперів.

Не потребують отримання індивідуальної ліцензії Нацбанку України операції з вивезення (пересилання) за межі України фізичною особою виражених в іноземній валюті цінних паперів, які були раніше ввезені цією особою в Україну, що підтверджується митною декларацією.

Фізична особа має право ввозити (пересилати) в Україну цінні папери, виражені в іноземній валюті, на умовах письмового декларування, а цінні папери, виражені у гривнях, – на умовах письмового декларування та за наявності індивідуальної ліцензії Нацбанку України на ввезення (пересилання) в Україну цінних паперів.

Не потребують отримання цієї ліцензії операції із ввезення (пересилання) в Україну фізичною особою цінних паперів, виражених у

гривнях, які були раніше вивезені (переслані) цією особою за межі України, що підтверджується митною декларацією.

Форми індивідуальних ліцензій на вивезення (пересилання) за межі України і на ввезення (пересилання) в Україну цінних паперів наведено в додатках 3, 4 до Положення № 469. Термін дії індивідуальних ліцензій становить один рік з дня їх видачі. Ці ліцензії підлягають здаванню відповідному органу доходів і зборів, який здійснює їх пропуск через митний кордон України.

Згідно з порядком видачі ліцензій на переміщення цінних паперів передбачається направлення в НБУ, зокрема копій цінних паперів, які плануються для переміщення через митний кордон, та нотаріально завірених копій документів, що підтверджують придбання заявником прав власності на цінні папери.

Нацбанк приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову в її видачі не пізніше, ніж за 20 робочих днів із дати надходження повного пакета документів.

Водночас НБУ залишає за собою право просити й отримувати від заявника додаткові документи або їх копії, необхідні для з'ясування обставин щодо операцій з переміщення цінних паперів через митний кордон.

Нацбанк також має право прийняти рішення про відмову у видачі ліцензії, зокрема у разі отримання від спеціальних державних органів з боротьби з організованою злочинністю негативних висновків, що містять інформацію про те, що ліцензію може бути використано для легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму або реалізації інших злочинних цілей.

Карантинний дозвіл

Карантинний дозвіл – офіційний документ, що дозволяє імпорт або транзит рослин, продуктів рослинного походження, ґрунту та будь-яких інших організмів, об'єктів або матеріалів, здатних переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми відповідно до визначених фітосанітарних заходів.

Необхідність наявності даного документу регламентовано наступними нормативно-правовими актами:

– ЗУ № 3348-ХІІ від 30.06.1993 р. «Про карантин рослин»;

– ПКМУ № 705 від 12.05.2007 р. «Про деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»;

– Наказ Міністерства аграрної політики № 414 від 23.08.2005 р. «Про затвердження Фітосанітарних правил ввезення з-за кордону, перевезення в межах країни, транзиту, експорту, порядку переробки та реалізації підкарантинних матеріалів».

Документ видається Державною ветеринарною та фітосанітарною службою.

Карантинний сертифікат

Карантинний сертифікат – документ, який засвідчує фітосанітарний стан регульованих шкідливих організмів в будь-яких рослинах, продуктах рослинного походження, упаковці, ґрунті та будь-яких інших організмах, об'єктах або матеріалах, здатних переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми, що вивозяться та/або ввозяться у карантинну зону, транспортуються територією України.

Необхідність наявності даного документу регламентується наступними нормативно-правовими актами:

– ЗУ № 3348-ХІІ від 30.06.1993 р. «Про карантин рослин»;

– ПКМУ № 705 від 12.05.2007 р. «Про деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»;

– Наказ Міністерства аграрної політики № 414 від 23.08.2005 р. «Про затвердження Фітосанітарних правил ввезення з-за кордону, перевезення в межах країни, транзиту, експорту, порядку переробки та реалізації підкарантинних матеріалів».

Документ видається Державною ветеринарною та фітосанітарною службою.

Міжнародний ветеринарний сертифікат

Міжнародний ветеринарний сертифікат (МВС) – сертифікат, форма та зміст якого відповідають рекомендаціям відповідних міжнародних організацій, що видається в країні експорту згідно з інструкціями відповідних міжнародних організацій і засвідчує стан здоров'я тварин та/або дотримання вимог щодо охорони здоров'я людини, які були виконані стосовно товарів, що експортуються.

МВС видається державними інспекторами ветеринарної медицини або уповноваженими лікарями ветеринарної медицини фізичним, юридичним особам та фізичним особам – підприємцям. З цією метою державним інспекторам ветеринарної медицини або уповноваженим чи ліцензованим лікарям ветеринарної медицини подаються документи, що підтверджують ветеринарно-санітарний стан товару і благополуччя місцевості його походження (ветеринарні документи, експертні висновки державних лабораторій ветеринарної медицини).

Підставою для видачі МВС є недотримання ветеринарно-санітарних заходів, передбачених законодавством; ускладнення епізоотичної ситуації на відповідній території, потужності (об'єкті); неможливість безпосереднього огляду об'єкта державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; Відсутність документального підтвердження епізоотичного благополуччя місцевості походження та ветеринарно-санітарного стану об'єктів; відсутність необхідної ветеринарної обробки тварин, їх карантинування, відповідних досліджень та/або експертного висновку. Ветеринарні документи дійсні для пред'явлення до відправлення протягом 5 днів і до кінця транспортування й строків реалізації товарів при дотриманні умов зберігання та правил перевезення.

Міжнародний імпортерний сертифікат

Міжнародний імпортерний сертифікат (МІС) – документ, виданий уповноваженим на це державним органом держави-імпортера, який підтверджує зобов'язання імпортера імпортувати товари до своєї держави, а якщо товари не будуть до неї імпортовані, то не відправляти їх в інше місце без дозволу Державної служби експортного контролю України.

Якщо умовою постачання товарів до України є оформлення українською стороною інших державних гарантій або зобов'язань щодо використання імпортованих товарів в пред'явлених цілях, такі гарантії або зобов'язання можуть бути оформлені як доповнення до імпортерного сертифікату або як окремий документ.

Оформлення й видача вказаних документів здійснюється Держекспортконтролем на підставі пред'явлення українським імпортером у разі вимоги пред'явлення таких документів іноземним експортером або відповідним державним органом держави експортера.

МІС видається на один вид продукції по УКТ ЗЕД (українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності) незалежно від

кількості найменувань продукції, яка увійшла до зовнішньоекономічного договору (контракту). МІС оформляється в двох екземплярах: перший видається імпортеріві, а другий – залишається в Держекспортконтролі. МІС вважається дійсним у разі, коли він переданий компетентним державним органам країни-експортера в строк не більш як шість місяців з дня його оформлення Держекспортконтролем.

Перелік документів необхідних для оформлення міжнародного імпортного сертифіката:

1. Заява на отримання міжнародного імпортного сертифіката.
2. Копія документа, який підтверджує повноваження імпортера на здійснення міжнародних передач товарів.
3. Копія ліцензії на право провадження діяльності з товарами, що імпортуються, якщо діяльність з ними підлягає ліцензуванню.
4. Копії зовнішньоекономічного договору (контракту) на імпорт товарів та договору імпортера із кінцевим споживачем, якщо імпортером є підприємство чи організація-посередник.
5. Примірник сертифіката кінцевого споживача.

Фітосанітарний сертифікат

Фітосанітарний сертифікат – сертифікат, що засвідчує наявність або відсутність регульованих шкідливих організмів в будь-яких рослинах, продуктах рослинного походження, упаковці, ґрунті та будь-яких інших організмах, об'єктах або матеріалах, здатних переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми, які визначаються окремо для цілей імпорту, експорту та реекспорту, а також для цілей контролю за переміщенням території України.

Необхідність наявності даного документу регламентується наступними нормативно-правовими актами:

- ЗУ № 3348-ХІІ від 30.06.1993 р. «Про карантин рослин»;
- ПКМУ № 705 від 12.05.2007 р. «Про деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»;
- Наказ Міністерства аграрної політики № 414 від 23.08.2005 р. «Про затвердження Фітосанітарних правил ввезення з-за кордону, перевезення в межах країни, транзиту, експорту, порядку переробки та реалізації підкарантинних матеріалів».

Документ видається Фітосанітарною службою країни відправлення.

Список рекомендованої літератури

Базова

1. Митний кодекс України [текст] чинне законодавство України зі змінами та доповненнями станом на 20 січня 2020 р.: (відповідає офіційному текстові) – К.: «Центр учбової літератури», 2020. – 320с.
2. Гребельник О. П. Митна справа: підручник. – Київ: Центр учбової літератури, 2014. – 472с.
3. Дубініна А. А., Сорокіна С. В., Зельниченко О. І. Митна справа. Підручник. – Київ, «Центр учбової літератури», 2012. – 320с.
4. Митна справа: підручник / за ред. А. Крисоватого. – Тернопіль: Економічна думка, 2014. – 539с.
5. Шершун А. А. Митне оформлення товарів та транспортних засобів. Навчально-методичний посібник. – Київ, 2011. – 330с.

Допоміжна

1. Бесчастний В. М., Мердова О. М. Юридичне документознавство: [навч. посібник] / В. М. Бесчастний, О. М. Мердова; за заг. ред. В. М. Бесчастного. – Київ: ВД «Дакор», 2016. – 238с.
2. Литвин Л. П. Українська мова за проф. спрям. : теорія і практика: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. – 423с.
3. Українська мова (за професійним спрямуванням): навчальний посібник-практикум / Г. Л. Вознюк та ін. Восьме видання, доповнене й виправлене. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. – 172с.
4. Юридичне документознавство: навчальний посібник / І. В. Царьов. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 172с.

Інформаційні ресурси

1. аналітичний центр «ЛІГА»: <http://www.ligazakon.ua>
2. Офіційний портал Верховної Ради України. Електронний режим доступу: zakon.rada.gov.ua
3. Професійна нормативно-правова бібліотека «Норматив PRO»: <http://normativ.ua/about.php>
4. Урядовий портал: <https://www.kmu.gov.ua>